

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهبردهایی برای نقش آفرینی موفق ایران در رقابت با ترکها در عراق

عنوان تحلیل هفته: راهبردهایی برای نقش آفرینی موفق ایران در رقابت با ترکها
در عراق

بررسی و نظارت: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر
تهران - معاونت پژوهشی

تالیف: علی ولیقلی زاده

تاریخ انتشار: ۹۰/۱۲/۲۰

تلفن و دورنگار: ۷ - ۸۸۷۵۶۲۰۵

صندوق پستی: ۳۸۴۹ - ۱۵۸۷۵

نشانی اینترنت: www.tisri.org

کلیه حقوق مادی و معنوی این گزارش متعلق به مؤسسه تهران است. تکثیر، انتشار و یا
واگذاری آن به دیگران به هر صورت و بدون اجازه کتبی این مؤسسه مجاز نمی‌باشد.

طی سال‌های اخیر ترک‌ها دیپلماسی کاملاً پویا و تازه‌ای را در قبال خاورمیانه در پیش گرفته‌اند و در بستر این دیپلماسی کوشیده‌اند به‌عنوان بازیگر فعال منطقه‌ای، با گسترش روابط خود با همسایگان و کشورهای منطقه، علاوه بر کسب منافع ملی بیشتر، به بانفوذترین بازیگر منطقه در مسائل و تحولات جاری آن تبدیل شوند. در این بین، در بستر این دیپلماسی پویا، بر حسب کدهای ژئوپلیتیکی تعریف‌شده در دکترین جدید سیاست خارجی آنکارا و به‌خصوص تعلقات و نگرانی‌های ژئوپلیتیکی آنکارا، عراق در کانون توجهات آنکارا قرار دارد. به گونه‌ای که در حال حاضر، طبق شواهد موجود به‌رغم تنش‌های سیاسی به‌وجودآمده در مناسبات آنکارا با بغداد بعد از خروج نیروهای آمریکایی از عراق، ترک‌ها هنوز بانفوذترین بازیگر منطقه در عراق محسوب می‌شوند.

روی همین اصل، بر حسب روند کنونی مناسبات ترکیه و ایران با عراق و نیز دکترین سیاست خارجی هر یک از طرفین، پیش‌بینی می‌شود در روند آتی شطرنج ژئوپلیتیکی عراق شاهد نقش‌آفرینی و رقابت رویکردهای ژئوپلیتیک - ژئواکونومیک محور ترکیه و ژئوپلیتیک - ایدئولوژیک محور ایران باشد. هرچند براساس جایگاه فعلی گروه‌های شیعی در دستگاه حکومتی عراق، استفاده از یک رویکرد ژئوپلیتیک - ژئواکونومیک

محور و متعادل در قبال تمام گروه‌های عراقی می‌تواند ایران را به محبوب‌ترین قدرت حاضر در عراق تبدیل نماید. بنابراین، می‌توان گفت موفقیت دستگاه دیپلماسی ایران در این حوزه ژئوپلیتیکی در رقابت با ترکیه، در درجه نخست مستلزم درک و انطباق با واقعیت‌های جغرافیایی - سیاسی - اقتصادی عراق است. در همین راستا، در این گزارش تحلیلی سعی شده است به برخی از راهبردهایی اشاره شود که استفاده از آنها می‌تواند باعث تقویت نفوذ ایران در عراق جدید در مقابل ترک‌ها باشد:

- با توجه به روند رو به توسعه مناسبات ترک‌ها با عراق، هرچند شرایط کنونی در عراق برای ایران (به دلیل حاکمیت گروه‌های شیعی) متفاوت‌تر از شرایط پیش روی ترک‌هاست و به لحاظ ژئواستراتژیکی، در مقابل هر نوع تهدید از سوی غرب یا سنی‌ها، محتمل‌ترین عقبه استراتژیک برای عراق جغرافیای ایران محسوب می‌شود، با این حال به لحاظ منافع طولانی‌مدت صلاح ژئوپلیتیکی در این است که ایران مناسبات خود را با تمام گروه‌های عراقی توسعه دهد؛ در غیر این صورت هیچ بعید نیست که ترکیه در صحنه رقابت عراق بر ایران سبقت بگیرد. بازیگر موفق، بازیگری است که از تمام ابزارها و فرصت‌ها برای توسعه منافع خود استفاده نماید. همچنین بازی در موقعیت‌های مختلف در گرو ویژگی‌های جغرافیایی - انسانی آن محیط است. به عبارتی، اگر بازیگر نتواند خود را با شرایط زمین بازی وفق بدهد، قطعاً بازی را خواهد باخت.

- با توجه به موقعیت فعلی عراق به‌ویژه پس از خروج نظامی آمریکایی‌ها از عراق (هرچند خروج نظامی به معنی خروج کامل آمریکایی‌ها از عراق نیست)، بر حسب جایگاه ویژه‌ای که ترکیه در شرایط فعلی از گروه‌های شیعی در نگرش جدید ژئواستراتژیک خود در قبال عراق و خاورمیانه تعریف کرده است، برای تعمیق همکاری‌های بین‌المللی (هرچند با ماهیت رقابتی)، بهتر است نگرش ایران نسبت به گروه‌های شیعی به‌عنوان مهم‌ترین عامل ثبات عراق در حوزه منافع مشترک ایران و ترکیه تعریف شود و این

موضوع قابلیت گسترش نیز دارد. به نظر می‌رسد این موضوع حتی می‌تواند از تعمیق همکاری‌های ترک‌ها با آمریکایی‌ها در عراق، در جهت تعمیق همکاری‌های سه‌جانبه بین آنکارا - تهران - بغداد بکاهد.

- موقعیت استراتژیک (به‌ویژه توان بالای عراق برای تولید نفت و رقابت با ایران) و شاخص‌های ژئوپلیتیک (بر حسب نفوذ غرب در عراق و بافت جمعیتی کاملاً خاص عراق، به‌نوعی می‌توان عراق را پاشنه آشیل ژئوپلیتیک شیعی دانست) عراق طوری است که مناسب‌ترین کشور منطقه برای ایجاد توازن و مهار در برابر ایران محسوب می‌شود. بر این اساس، در مقابل توسعه مناسبات و حوزه نفوذ ترکیه در عراق، هر نوع غفلت ژئوپلیتیکی ایران از این جغرافیای استراتژیک می‌تواند با زیان‌های عمیقی برای دستگاه دیپلماسی ایران در خاورمیانه همراه باشد. غفلت ژئوپلیتیکی را می‌توان کوتاهی یا ناتوانی دولت‌ها در استفاده از تعلقات ژئوپلیتیکی در فضاها سیاسی - جغرافیایی برای تقویت منافع ملی و انبساط فضایی حوزه نفوذ جهت نقش آفرینی فعال در نظام ژئوپلیتیکی تعریف کرد.

- در شرایط فعلی، بعد از خروج آمریکایی‌ها از عراق بر حسب جو سیاسی متمرکز بر تقویت نفوذ ایران در عراق از سوی محافل سیاسی مخالف ایران، هر نوع شتابزدگی در مناسبات دیپلماتیک ایران با عراق به‌ویژه گروه‌های شیعی می‌تواند نتایج منفی برای ایران در پی داشته باشد. به اعتقاد بیشتر کارشناسان در شرایط جاری، افزایش نفوذ ایدئولوژیکی ایران بر روی گروه‌های شیعی می‌تواند بر شدت رقابت بین بازیگران داخلی و خارجی در صحنه سیاسی عراق بیفزاید. یقیناً هر نوع تشدید رقابت ایدئولوژیکی بین بازیگران مانع از تشکیل فضای همکاری بین آنها خواهد بود. بنابراین، لازم است دستگاه دیپلماسی ایران با شناخت کافی از ویژگی‌های جغرافیایی - سیاسی عراق و موقعیت کاملاً استراتژیک این کشور (برخورداری از ذخایز غنی نفت و گاز، ترکیب

جمعیتی ناهمگون، تداخل فرهنگی - فضایی با کشورهای مجاور و... و نیز روحیات سیاسی - فرهنگی - اقتصادی تمام گروه‌های حاکم و بازیگران خارجی وارد عرصه رقابت با آنکارا و دیگران شود.

- بزرگ‌ترین چالش ژئوپلیتیکی فعلی ایران و ترکیه از جانب عراق، فعالیت گروه‌های تروریستی پژاک و پ‌ک‌ک در شمال عراق است. طبق رویکرد نرم آنکارا در جهت تحت فشار قرار دادن پ‌ک‌ک با استفاده از استراتژی الحاق اقتصادی با شمال عراق در بستر تعمیق مناسبات دوجانبه، لازم است ایران نیز اقتدار کامل اقتصادی خود را در شمال عراق حفظ نماید. ایران می‌تواند در سایه تعمیق مناسبات تجاری و ترانزیتی با شمال عراق، به‌عنوان حلقه اتصال کردستان عراق با حوزه‌های اقتصادی قفقاز - آسیای مرکزی، شرق - جنوب آسیا و حوزه اقتصادی خلیج فارس نقش‌آفرینی نماید. البته این امر مستلزم برنامه‌ریزی‌های کاملاً استراتژیک و کلان اقتصادی در حوزه همکاری‌های مشترک است. علاوه بر این، موضوع گروه‌های تروریستی کردی را می‌توان مهم‌ترین فصل مشترک همکاری‌های آنکارا - تهران با عراق در نظر گرفت. این موضوع می‌تواند در مقابل رقابت ایدئولوژیکی در تعمیق همکاری‌های آنکارا - تهران - بغداد نقش بسزایی داشته باشد.

- هرچند به اعتقاد برخی از مقامات سیاسی هیچ نوع رقابت استراتژیک بین آنکارا و تهران در حوزه خاورمیانه وجود ندارد و سیاست خارجی هر دو طرف به‌رغم تضادهای سلیقه‌ای مکمل استراتژیک یکدیگر می‌باشد، با این حال اساس نگرانی از شکل‌گیری «هلال شیعی» یا «ژئوپلیتیک شیعی» در درجه نخست بر تقویت جایگاه ژئوپلیتیکی عامل شیعی در ساختار رقابتی منطقه در بستر ائتلاف بین ایران و عراق اشاره می‌کند که می‌تواند تعادل استراتژیک قدرت در سطح خاورمیانه را به ضرر سنی‌ها و حتی ترک‌ها بر هم زند. بنابراین، به‌نظر می‌رسد به‌لحاظ ژئوپلیتیک ایدئولوژیکی، اساس استراتژی توسعه مناسبات ترکیه با عراق را باید در اندیشه‌های رقابتی آنکارا با تهران جست. بدون

تردید ایران از جنبه داخلی و همکاری با گروه‌ها و احزاب شیعی، دارای منافع زیادی برای افزایش نفوذ خود در نزد شیعیان عراق و شکل‌گیری نوعی ائتلاف با این کشور است که ظرفیت فرصت‌سازی در حوزه‌های مختلف سیاست خارجی ایران را افزایش می‌دهد. هرچند افزایش چنین حضوری محدودیت‌هایی نیز در نوع مناسبات بین‌المللی به‌دنبال خواهد داشت که در شرایط حاضر ایران به‌دنبال آنها نیست.

- رویکرد فعلی آنکارا در قبال عراق بر محوریت حفظ یکپارچگی عراق و همکاری منسجم بین گروه‌ها و احزاب سیاسی داخل عراق است. این موضوع می‌تواند دیگر فصل مشترک همکاری‌های بین آنکارا - تهران در مقابل رقابت‌های ایدئولوژیک در عراق باشد. گفتنی است به‌دلیل منافع ملموس و جاری ایران در عراق، دسترسی به منافع ملی در درجه نخست مستلزم وجود یک دولت منسجم و باثبات در عراق است. این در حالی است که هر نوع بی‌ثباتی در عراق ضمن فراهم کردن هزینه‌های امنیتی زیاد برای ایران و ترکیه، منجر به حضور مداوم بیگانگان در منطقه به بهانه‌های مختلف می‌شود؛ بنابراین، این امر تعادل طبیعی قوا در منطقه را به ضرر ایران بر هم می‌زند. برقراری و حمایت از اصل تعادل میان گروه‌های مختلف، در نهایت منجر به افزایش تعامل میان دولت‌های ایران و عراق از یک سو و ایران و جامعه بین‌المللی از سوی دیگر می‌شود.

- از دیدگاه شیعیان عراق، ایران مظهر افزایش نفوذ و اعتبار آنها در صحنه قدرت عراق است. به همین دلیل، به‌رغم اینکه برخی از مقامات شیعی در عراق از افزایش نفوذ آنکارا در تمام نقاط عراق به‌ویژه حوزه‌های جمعیتی شیعی به‌عنوان تهدید بالقوه برای عراق در درازمدت، به‌خصوص در جهت تنزل جایگاه گروه‌های شیعی در مقابل گروه‌های سنی یاد می‌کنند، با این حال گاهی نفوذ زیاد ایران در بین شیعیان عراق اشتباهاً به‌عنوان مداخله حاکمیت ایران در امور داخلی عراق تعبیر می‌شود و این در حالی است که به‌لحاظ دیپلماتیک به هیچ وجه نمی‌توان بازی‌های سیاسی دشمنان تهران با این موضوع را به نفع سیاست خارجی ایران تلقی نمود. بر این اساس، همچنان که آنکارا

سعی دارد مناسبات خود با گروه‌های شیعی عراق را در بستر اتحاد استراتژیکی افزایش دهد، کاملاً واضح است که زمینه‌های تقویت مناسبات ایران با عراق بر محوریت عامل شیعی زمانی ممکن است که نقش این عامل در چهارچوب برقراری روابط استراتژیک با حاکمیت سیاسی عراق و از طریق آن در راستای تقویت ظرفیت‌های مشترک همکاری در سطح روابط دولت‌ها در زمینه‌های سیاسی - امنیتی، اقتصادی، و فرهنگی تعریف شود.

- بدیهی است اساس پایداری و دوام در هر سیستم بین‌المللی در بستر وابستگی متقابل در زمینه‌های مختلف بین بازیگران اصلی شکل می‌گیرد. این اصل اکنون بخشی از دکترین سیاست خارجی آنکارا در قبال شمال عراق است و از موفقیت خوبی نیز برخوردار است. مهم‌ترین دلیل برای این ادعا نگرش ویژه کردهای عراقی به موقعیت مواصلاتی ترکیه در مسیر بازارهای اروپایی است. این موضوع باید در پیشبرد سیاست خارجی ایران نیز در عراق مورد توجه قرار بگیرد. بدیهی است که ایران در موقعیت بالادست تنگه استراتژیک ترانزیتی هرمز و سواحل شمالی خلیج فارس از جایگاه ویژه مواصلاتی برخوردار است. بنابراین، بر حسب تنگناهای ژئوپلیتیکی عراق جهت دسترسی مستقیم به آب‌های آزاد، همگرایی اقتصادی، تخصیص فضای آزاد تجاری در سواحل خلیج فارس جهت تشکیل نوعی بازار مشترک با عراق در زمینه تبادل کالاها، خدمات و تکنولوژی، اتصال خطوط انتقال انرژی، استفاده از تسهیلات مشترک بندری، اتصال خطوط کشتیرانی و حمل‌ونقل هوایی، رفع محدودیت‌های گمرکی و مواردی از این قبیل می‌تواند زمینه‌های وابستگی متقابل و تعمیق مناسبات در تمامی زمینه‌ها را فراهم کند. - ترک‌ها با توجه به شاخص‌های ذائقه‌پسند عراقی‌ها وارد بازار این کشور شده‌اند، اما متأسفانه تا کنون در ایران پژوهش موثقی بر روی فرهنگ مصرف عراقی‌ها صورت نگرفته است. بدیهی است بازی در فضاها رقابتی اقتصادی مستلزم برخورداری از استراتژی اقتصادی است. در واقع، صادرات ایران به عراق نیازمند ایجاد یک برنامه

معین و مناسب‌تری است تا با توجه به شناخت مناسب از وسعت و استعداد بازارهای اقتصادی عراق به‌منظور افزایش حجم صادرات غیرنفتی، تولید کالاهای باکیفیت و متنوع پیگیری شود. در غیر این صورت، صادرات کالاهای بی‌کیفیت و نامرغوب از سوی برخی تولیدکنندگان ایرانی سبب کاهش صادرات ایران به عراق خواهد بود و در نتیجه کشورهای رقیب همچون ترکیه عملاً همین حجم صادرات فعلی ایران به عراق را نیز از دست ایرانی‌ها خواهند ربود.

- به‌دلیل جایگاه ویژه عراق در شطرنج ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران، انتظار می‌رود با توجه به تفسیرهای موجود در ارتباط با بنیان‌های ژئوپلیتیکی مناسبات کنونی آنکارا با عراق و همچنین دکترین سیاست خارجی کنونی دولت ترکیه، اگر آنکارا واقعاً دنبال این است که به‌عنوان حلقه اتصال بین گروه‌های شیعی - سنی، مناسبات آتی خود با عراق را در بستر هویت جغرافیایی بر محور همکاری‌های مشترک برای منافع مشترک پیگیری کند، دستگاه دیپلماسی ایران بایستی سعی کند برخلاف تبلیغات سیاسی و منفی غرب پیرامون تقویت نفوذ ایران در عراق جدید، در راستای بازسازی عراق، رقابت را بر بستر همکاری‌های مشترک و مکمل با سایر بازیگران به‌ویژه ترک‌ها بجوید. بدیهی است بر حسب واقعیت‌ها و شرایط ژئوپلیتیکی عراق این استراتژی علاوه بر تقویت همکاری‌های بومی و منطقه‌ای در مقابل نفوذ غرب در منطقه، می‌تواند نقش بسزایی در تقویت منزلت ژئوپلیتیکی ایران در عراق و خاورمیانه بازی نماید.